

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 3 (1938)

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1934-1936), Περίοδος Γ'

Περί της εικονογραφήσεως του Επιταφίου εν σχέσει προς την ακολουθίαν των Παθών της Μεγάλης Εβδομάδας

Βενετία Λ. ΚΩΤΤΑ

doi: [10.12681/dchae.1403](https://doi.org/10.12681/dchae.1403)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΩΤΤΑ Β. Λ. (2013). Περί της εικονογραφήσεως του Επιταφίου εν σχέσει προς την ακολουθίαν των Παθών της Μεγάλης Εβδομάδας. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 3, ξε΄-ξζ΄. <https://doi.org/10.12681/dchae.1403>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Περί της εικονογραφήσεως του Επιταφίου εν σχέσει
προς την ακολουθίαν των Παθών της Μεγάλης
Εβδομάδας

Βενετία ΚΩΤΤΑ

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1934-1936), Περίοδος Γ' • Σελ. ξε'-ξζ'

ΑΘΗΝΑ 1938

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Ὑπὸ

ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΚΩΤΤΑ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ

ΕΝ ΣΧΕΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΤΩΝ ΠΑΘΩΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ

Οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες περὶ τὰ προβλήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν εἰκονογράφησιν τοῦ Ἐπιταφίου, περιωρίσθησαν εἰς τὸ τεχνικὸν μόνον μέρος· ἐμελέτησαν δηλαδὴ πρωτίστως τὸ σχέδιον, δευτερευόντως τὸ κέντημα ἢ τὰ χρώματα, καὶ κατὰ τρίτον τὴν εἰκονογράφησιν τῶν σχετικῶν ὑφασμάτων, λαμβάνοντες ὡς βάσιν τὴν σχέσιν ἀφ' ἑνὸς τοῦ εἰκονογραφικοῦ θέματος καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς τέχνης τοῦ ὑφάσματος πρὸς τὰ μωσαϊκὰ καὶ τοιχογραφίας ὠρισμένης ἐποχῆς ἐν τῇ βυζαντινῇ εἰκονογραφίᾳ Ἡ σχέσις ὁμως τοῦ ὑφάσματος πρὸς τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ, δηλαδὴ πρὸς τὴν χρῆσιν, τὴν ὁποῖαν εἶχε τυχὸν τοῦτο, τόσον κατὰ τὴν βυζαντινὴν ὅσον καὶ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχὴν, δὲν εἶχε ληφθῆ ὑπ' ὄψιν. Καὶ τοῦτο, διότι ἠγνοεῖτο ποία ἦτο ἡ χρῆσις αὕτη, ἐφ' ὅσον ἠγνοεῖτο κατὰ ποῖαν ἐποχὴν ἢ τελετῇ τοῦ Ἐπιταφίου εἶχεν εἰσχωρήσει εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ τυπικά, ἐὰν ἢ τελετῇ τοῦ Ἐπιταφίου ἦτο γνωστὴ καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἢ ὄχι. Ὁ ἐπιτάφιος τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων εἶχεν ὑφ' ὅλων τῶν ἐν τῇ Δύσει μελετητῶν συνταυτισθῆ μετὰ τῶν ἐπιταφίων τῆς βυζαντινῆς περιόδου καὶ ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν καὶ ὡς πρὸς τὴν σημασίαν. Ἐκτὸς τούτου εἶχον τεθῆ εἰς ἰδίαν μοῖραν πρὸς τοὺς ἡμετέρους καὶ πάντες οἱ ἐπιτάφιοι τῶν σλαβικῶν καὶ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν. Μία ἱστορικὴ μελέτη τῶν ὑφασμάτων τοῦ ἐπιταφίου, ἅτινα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἦτο ἐπιβεβλημένη. Διὰ τὴν μελέτην ταύτην ἐστηρίχθημεν ἐπὶ τῆς χρονολογικῆς βάσεως, ἣν ἐπόρισεν εἰς ἡμᾶς ἡ περὶ τῆς τελετῆς τοῦ Ἐπιταφίου ἀνὰ τὰς διαφόρους ὀρθοδόξους χώρας ἔρευνα ἡμῶν.

Ἡ τελετῇ τοῦ ἐπιταφίου εἰσχωρεῖ παρ' ἡμῖν μὲν κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος καὶ ἀρχὰς τοῦ ΙΖ', εἰς δὲ τὴν Ρουμανίαν ἀκριβῶς τῷ 1697. Πρὸς τὰς χρονολογίας ταύτας ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς, εἰς ἐκάστην χώραν, καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ πλήρους τύπου τοῦ Ἐπιταφίου, δηλαδὴ τοῦ τύπου ἐκείνου, ἐν ᾧ εἰκονίζεται τὸ θέμα τοῦ θρήνου: ἡ μήτηρ κύπτουσα ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ υἱοῦ αὐτῆς (ἐνίοτε μὲν μετὰ μιᾶς ἢ πολλῶν γυναικῶν, συχνότερον δὲ ἐκτὸς τῶν γυναικῶν καὶ μετὰ τοῦ Ἰωάννου, Ἰωσήφ καὶ Νικο-

δήμου) κλαίει τὸν Σωτῆρα. Εἰς ἀντιπαράστασιν τοῦ πλήρους τούτου τύπου τοῦ Ἐπιταφίου ἐθέσαμεν τὸν λειτουργικὸν τύπον, ἐκεῖνον, ἔξ οὗ ἔλλειπει πᾶν δραματικὸν στοιχεῖον, ἔλλειπousι τὰ τοῦ Θρήνου πρόσωπα, ἀναπαρίστανται δὲ ἐπ' αὐτοῦ ἄγγελοι κλαίοντες, εἴτε κρατοῦντες ριπίδια, διάφορα λειτουργικὰ ἀντικείμενα, ὡς τὰ σύμβολα τοῦ πάθους ὡς εἶναι: λόγχη, σπόγγος, ποτήριον, λειτουργικαὶ ἐκφωνήσεις, κεντημέναι ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος, καὶ ἄλλα.

Ὁ λειτουργικὸς τύπος κυκλοφορεῖ κατὰ τὴν καθαρῶς βυζαντινὴν ἐποχὴν, κυρίως κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, πρὸς διάκρισιν δὲ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κυρίως Ἐπιταφίου τῶν μετέπειτα χρόνων, ὠνομάσαμεν αὐτὸν ἄερα-ἐπιτάφιον. Ἀναζητοῦσαι δὲ τὰ τῆς χρήσεως αὐτοῦ ἀνήλθομεν μέχρι τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, ἐκφράσασαι ἐν τέλει τὴν γνώμην — στηριζομένην καὶ εἰς μαρτυρίαν Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης — ὅτι ἐξυπηρέτει τὴν πομπικὴν ἔξοδον τῶν θείων δώρων κατὰ τὴν λειτουργίαν ὠρισμένων ἡμερῶν τοῦ ἔτους, κυρίως δὲ τῆς Λειτουργίας τῶν Παθῶν τοῦ Σωτῆρος ἢ τῆς Μεταδόσεως (τῶν Ἀποστόλων) ὡς λέγεται ἀκόμη εἰς πολλὰ μέρη (καθ' ἃ κατὰ τὴν Μεγάλην Πέμπτην γίνεται ἡ ἀναπαράστασις τῆς Μεταλήψεως τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ), τῆς καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Θείας Λειτουργίας ἀπαντώσης ἐν τῇ εἰκονογραφικῇ τέχνῃ.

Ὁ λειτουργικὸς οὗτος τύπος ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ δραματικοῦ, οὐχὶ εἰς μίαν ὠρισμένην ἐποχὴν δι' ὅλας τὰς ὀρθοδόξους χώρας, ἀλλ' εἰς ἑκάστην ἔξ αὐτῶν διαφόρως. Ἐκτὸς τούτου, μεταξὺ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ δραματικοῦ τύπου παρ' ἡμῖν καὶ μιᾶς ἐκ τῶν γειτόνων χωρῶν, μεσολαβοῦσιν εἰς τὴν χώραν ταύτην τύποι μεταβατικοί, ἐμβεβουλισμένοι μὲ τὸ δραματικὸν θέμα τοῦ Θρήνου, ἐν οἷς ὅμως τὸ λειτουργικὸν στοιχεῖον ἐπέχει ἀκόμη ἰκανὴν θέσιν. Δηλαδή, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐποχῆς τῆς παρ' ἡμῖν ἐμφανίσεως τοῦ Ἐπιταφίου Θρήνου ἐπὶ τῶν ὑφασμάτων, μέχρι τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, ὁπότε ἀνευρίσκομεν τὸ θέμα τοῦτο πλήρως ἐπὶ τῶν ἐπιταφίων τῶν σλαβικῶν χωρῶν, μεσολαβοῦσιν εἰς τὰς χώρας ταύτας καὶ ἐπιτάφιοι, οὓς ὠνομάσαμεν μεταβατικούς· διότι, ὑπὸ τὸ ὄνομα vozduih = ἀήρ, ἐξακολουθοῦσιν οἱ Σλαῦοι νὰ εἰκονίζουσι πλὴν τῆς παραστάσεως τοῦ Θρήνου καὶ τὰς λειτουργικὰς λεπτομερείας τῶν ἀέρων-ἐπιταφίων, τῶν πρὸ τῆς εἰσχωρήσεως τῆς τελετῆς χρόνων. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ διὰ τὴν Ρουμανίαν μέχρι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Τοῦτο δὲ διότι, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ ἐπιτάφιοι, συμφώνως πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτῶν, ἦτις εἶναι ἡ ἐξυπηρέτησις τῆς τελετῆς τοῦ Ἐπιταφίου, εἰκονίζουσι τὸ θέμα τοῦ Θρήνου, τούτέστιν τοῦ Χριστοῦ θρηνομένου, κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν οἱ Σλαῦοι, ἀγνοοῦντες τὴν τελετὴν ταύτην, περιορίζονται εἰς τὴν ἀπέικονισιν τοῦ λειτουργικοῦ τύπου, ἥτοι τοῦ ἀέρος-ἐπιταφίου, τοῦ παρ' αὐτοῖς δηλαδή vozduih, τοῦ ὁποίου ὅμως μολύνουσι τὴν εἰκονο-

γράφησιν διὰ τοῦ κυκλοφοροῦντος ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει νέου τύπου. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον οἱ ξένοι μελετηταὶ ἐδυσκολεύθησαν νὰ προβῶσιν εἰς συστηματικὴν κατάταξιν τῶν ὑπαρχόντων ἐπιταφίων, καταχωρήσαντες αὐτοὺς εἰς δύο γενικοὺς τύπους: τὸν κατ' αὐτοὺς συμβολικόν, περιλαμβάνοντα ἐκείνους ἐκ τῶν ἐπιταφίων ἐφ' ὧν ἀπαντῶσι λειτουργικὰ στοιχεῖα (δηλαδὴ τοὺς παρ' ἡμῖν λειτουργικοὺς καὶ μεταβατικοὺς) καὶ τὸν δραματικὸν τύπον, ἀνεξαρτήτως χώρας, ἐποχῆς καὶ εἶδους.

Διὰ τῆς προδιαγραφείσης μεθόδου, συσχετίσεως τέχνης καὶ πραγματικότητος, κατελήξαμεν εἰς τὰ ἑξῆς :

Α') Εἰς τὴν κατάταξιν τῶν διασωθέντων ἐπιταφίων ἐκάστης ὀρθοδόξου χώρας, λειτουργικῶν, μεταβατικῶν καὶ πλήρων. Ἡ κατάταξις αὕτη ἀπεδείχθη καθ' ὅλα σύμφωνος πρὸς τὰς δεδομένας ἱστορικὰς χρονολογίας τῆς τελετῆς τοῦ ἐπιταφίου ἐν ταῖς διαφόροις χώραις.

Β') Πλὴν τῶν ἐπιταφίων, καὶ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ εἰκονογραφικοῦ τύπου ἐκείνων ἐκ τῶν λειτουργικῶν ὑφασμάτων, ἅτινα—ὅπως τὰ ἀντιμήνσια καὶ οἱ καθαρῶς ἀέρες (οὐχὶ οἱ ἀέρες-ἐπιτάφιοι), δηλαδὴ τὰ καλύμματα τοῦ δισκοποτήρου,—πολλάκις ἐσφαλμένως ἐταυτίσθησαν (πρβλ. Tafrafi, Ebersolt καὶ ἄλλους) πρὸς τοὺς κυρίως ἐπιταφίους ἢ ἀέρας-ἐπιταφίους.

Ὡς συμπέρασμα δὲ τῆς μελέτης ἡμῶν ἐξεφράσαμεν τὴν γνώμην, ὅτι καὶ οἱ δύο τύποι τῶν ἐπιταφίων, τόσον ὁ λειτουργικὸς ὅσον καὶ ὁ δραματικὸς, ἐξυπηρετοῦσι τὴν πραγματικότητα πρὸς τούτοις ἐξεφράσαμεν τὴν γνώμην, ὅτι καὶ αἱ ἐπὶ τῶν δύο τύπων τῶν ἐπιταφίων εἰκονιζόμεναι παραστάσεις, ὡς αἱ τῶν ἀγγέλων—διακόνων, τῶν ριπιδίων, τοῦ δισκοποτήρου, ἢ τῆς λόγχης, ἢ τοῦ σταυροῦ—ἐν μιᾷ λέξει τῶν θείων δώρων—καὶ αἱ λειτουργικαὶ ἐκφωνήσεις ἐπὶ τοῦ πρώτου, ἢ τὰ πρόσωπα τοῦ θρήνου, ἢ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ δευτέρου, ἀντιγράφουσι πάντα τὰς ἰδίας τελετάς, στηρίζουσαι οὕτω τὴν γνωστὴν ἡμῶν θεωρίαν περὶ συσχετίσεως τέχνης καὶ πραγματικότητος.